

Jolanta MARCIŠAUSKYTĖ-JURAŠIENĖ, Eglė JUOCEVIČIŪTĖ

MINERVOS PELĖDA IŠSKRENDA TIK SUTEMUS

„TYLIOSIOS KOLEKCIJOS. PRIVATŪS XX A. II PUSĖS LIETUVOS IR ESTIJOS DAILĖS RINKINIAI“

2018 metų balandžio 6–birželio 10 dienomis Vilniuje, Nacionalinėje dailės galerijoje, veikė paroda „Tyliosios kolekcijos. Privatūs XX a. II pusės Lietuvos ir Estijos dailės rinkiniai“, kurioje buvo pristatomi reikšmingi, iki šiol menkai tyrinėti privataus kolekcionavimo atvejai Lietuvoje ir Estijoje, susiklostę sovietinės kultūros paribiuose XX a. septintajame–dešimtajame dešimtmėčiais. „Tyliosios kolekcijos“ augo valstybės kontroliuojamos meno rinkos parašėse literatų, aktorių, gydytojų, architektų, inžinierių iniciatyva, privačiuose rinkiniuose nusėdo keliolika šimtų tapybos, grafikos, skulptūros darbų, kurie dėl santvarkos ideologinių nuostatų ar kitų priežasčių nepateko į valstybinės kūrinių įsigijimo sistemos akiratį. Apie parodą rašo jos kuratorės Eglė JUOCEVIČIŪTĖ ir Jolanta MARCIŠAUSKYTĖ-JURAŠIENĖ.

THE OWL OF MINERVA ONLY FLIES WHEN IT GETS DARK.
'SILENT' LITHUANIAN AND ESTONIAN COLLECTIONS

The exhibition 'Silent Collections. Privately Owned Lithuanian and Estonian Art from the Second Half of the 20th Century' ran at the National Gallery of Art in Vilnius from 6 April to 10 June 2018. It showed important and until now little-known cases of private collecting in Lithuania and Estonia, republics that were on the periphery of the Soviet Union, from the 1970 to the 2000s. The 'silent collections' grew on the margins of the state-controlled art market, at the initiative of writers, actors, doctors, architects and engineers. Over a thousand paintings, sculptures and graphic works ended up in private collections, which, either due to the ideological attitude of the regime, or for other reasons, did not make it into the state system for the acquisition of art. The exhibition is presented by its curators Eglė JUOCEVIČIŪTĖ and Jolanta MARCIŠAUSKYTĖ-JURAŠIENĖ.

Parodos „Tyliosios kolekcijos. Privatūs XX a. II pusės Lietuvos ir Estijos dailės rinkiniai“ Nacionalinėje dailės galerijoje ekspozicijos vaizdas. Tomo KAPOČIAUS nuotrauka

Valstybinių dailės muziejų kolekcijos yra ir pasididžiavimo šaltinis, ir kultūrinio identiteto dalis. Tačiau visų valstybinių muziejų pradžia – tai privačios kolekcijos, kurios ir vėliau papildė muziejų rinkinius. Susidūrus privačiajai ir viešajai sferoms, visuomet tvyro įtampa. Viena vertus, kūriniai yra renkami dėl asmeninės aistros, tačiau visuomenei kolekcija prasminga tampa tik pateikus ją plačiai auditorijai, kuri įreikšmina ją pagal tai, ką pati vertina.

Dailės kolekcionavimo kultūros gyvumas rodo bendrą visuomenės lygį – ar atsiranda žmonių, kurie turi pakankamai žinių, laiko, lėšų kaupti dailę, ar jie nebijo viešai parodyti, kokį turtą yra sukaukę, ir ar visuomenė gali įvertinti jo kolekciją. Tačiau tikrovė dažniausiai tokia, kad ne visi šie etapai būna lengvai įveikiami. Sovietmečiu rinktų dailės kolekcijų reikšmė iki šiol nėra atskleista. Ne viena, šeimininkui mirus, buvo išardyta. Tačiau, kaip yra pasakęs vokiečių filosofas Georgas Hegelis, tik sutemus Minervos pelėda išskrenda. Tik išnykimo akivaizdoje kolekcininkas yra atpažįstamas (Walter BENJAMIN. Unpacking my library / A talk about book collecting // Illuminations. – Schocken Books, 1978, p. 67).

Parodoje žvelgta į vienu metu labai artimą, bet kartu jau stipriai nutolusį sovietmečio laikotarpį kaip į mūsų dabartinės būklės priešistorę. Privataus kolekcionavimo tradicija Lietuvoje, kurios pradžia siejama su Abiejų Tautų Respublikos istorija, sovietmečiu buvo sutrikdyta kaip ir visos kitos kultūrinio-visuomeninio gyvenimo sritys. Prarastas galimybes iliustruoja palyginimas tarp sovietinių ir vakarietiškoje tradicijoje išsiskleidusių emigrantų Mykolo Žilinsko ir Kazio Varnelio kolekcijų, kurios buvo Lietuvai padovanotos baigiantis XX a. devintajam dešimtmėčiui bei paskutiniojo dešimtmėčio pabaigoje ir tapo nuolatinėmis muziejų ekspozicijomis. Tačiau šiandien žinome, kad, nepaisydami ideologijai pajungtos kultūros ir įstatymų, pavieniai menai neabejingi asmenys kolekcionavimo tradicijas tęsė ir sovietmečio Lietuvoje. Kalbėdami apie vėlyvojo sovietmečio laikotarpį Lietuvos dailėje, neretai taikome dailėtyrininkės Elonos Lubytės „nukaltą“ tyliojo modernizmo terminą. Jis tinka ir kalbant apie to meto dailės rinkimo reiškinių.

Terminas „Tyliosios kolekcijos“ iš esmės atspindi tada kūrusių dailininkų kūrybos aplinkybes. Dailės gyvenimas vėlyvuju sovietmečiu buvo nebe taip griežtai kaustomas ideologijos, menininkai kūrė pagal taisyklę: šį tą – valstybei, šį tą – sau ir draugams. Niekas savanoriškai neišstojo iš Dailininkų sąjungos, nebuvo bekompromisio avangardinio

Vlodo Žuko kolekcijos ekspozicijos vaizdas parodoje „Tylosios kolekcijos. Privatūs XX a. II pusės Lietuvos ir Estijos dailės rinkiniai“ Nacionalinėje dailės galerijoje. Tomo KAPOČIAUS nuotrauka

meno apraiškų. Pirktinų, geistinių dailininkų kanonas išsikristalizavo iš tų pačių autorių, kurių kūrinius pirkto ir muziejai per valstybinę pirkimų sistemą. Tik į privačias kolekcijas patekdavę kūriniai dažnai buvo laisvesni, atspindintys individualius ieškojimus ar eksperimentus, išgyjami be oficialių procedūrų, kartais dažams ant drobės nespėjus nudžiūti.

Dailė buvo kolekcionuojama ne tik valstybės kontroliuojamos meno rinkos, bet ir antikvarinių objektų kaupimo paraštėse. Domėjimosi antikvariatu mastas tapo akivaizdus nepriklausomybės pradžioje, kai Edmundas Armoška drauge su kitais įkūrė Lietuvos kolekcininkų asociaciją ir ėmė leisti žurnalą „Kolekcija“ (1994–1999). Organizacijai priklausiusi dauguma domėjosi žemėlapiais, filatelija, medaliais, kitais antikvariniais objektais, ir tik nedaugelis kolekcionavo dailę, juo labiau – modernią. Jos mylėtojai mieliau rinkosi nepriklausyti jokiai organizacijai, nors dauguma tarpusavyje buvo pažįstami, žinojo vieni kitų rinkinius.

Paradoksalu, tačiau pirkti tada kuriamą dailę sovietmečiu buvo saugiau ir paprasčiau negu antikvariatą, kurio prekybą griežtai ribojo įstatymai. Tuo metu kurtos dailės kūrinių kainos buvo nedidelės, svyravo nuo 50 iki 150 rublių. Darbų galėjai įsigyti Dailininkų sąjungos salonuose, į kuriuos autoriai pristatydavo mažiau ambicingo formato ir turinio kūrinius, nusižiūrėti patinkantį darbą parodose ir išsirinkti dailininkų dirbtuvėse. Deficito laikais paveikslų dovanojimas už paslaugas veikė kaip alternatyva piniginei valiutai. XX amžiaus septintojo–devištojo dešimtmečių moderniosios dailės pirkėjai daugiausia gyveno standartizacijos, deficito ir visas gyvenimo sritis persmelkusios ideologijos sąlygomis, tad menininkų kūrybą vertino kaip gaivaus individualumo šaltinį. Dirbtuvėse jie ieškojo ne tik paveikslų, domino ir patys kūrėjai, jų mintys, galimybė pabūti laisvoje, bohemiškoje aplinkoje. Smalsumą kurstė ir tuo metu populiarios verstinės moderniosios dailės pradininkų biografijos, pavyzdžiui,

Henri Perruchot knygos apie Sezanne'o, Gauguino, Renoiro, Toulouse-Lautreco, Seraut gyvenimus.

Žvelgiant į šį laikotarpį, galima išskirti kelias kolekcininkų kartas, turinčias savitą psichologinį portretą. Vyriausiai, prieškariu gimusiai, kolekcininkų kartai atstovauja daugiausia humanitarinės pakraipos mokslo žmonės, gydytojai. Tai filologas, Kaune gyvenęs biomedicinos mokslų, Lietuvos žemės ūkio universiteto garbės daktaras Antanas Stancevičius (1920–2007), Vilniaus universiteto profesorius Vladas Žukas (1925–2014), Vilniuje gyvenusios gydytojos Stasė Mičelytė (1925–2011) bei Laimutė Šveistytė (g. 1926), aktorius Laimonas Noreika (1926–2007), architektas Zigmantas Liandzbergis (1929–1993), Kaune spaustuvės korektoriumi dirbęs Domas Akstinas (g. 1937), Klaipėdoje gyvenęs teatro ir kino aktorius, režisierius Bronius Gražys (1934–2013), eseistas, kino scenaristas, radijo žurnalistas Pranas Morkus (g. 1938). Daugelis jų kolekcionuoti pradėjo tarsi savaime, per draugiškus inteligentų rato ryšius, siekdami palaikyti vienas kitą, ieškodami ramios, nepolitizuotos kultūrinės alternatyvos. Inteligentų, menininkų bičiulystė reiškėsi įvairiais būdais. Antai Žukas yra ne kartą dailininkams pagelbėjęs sudarant jų bibliografijas, išėivijos dailininkams siūsdamas knygas. Architektas Liandzbergis, projektuodamas visuomeninės paskirties pastatus, ligoines, nuosekliai bendradarbiavo su dailininkais, kviesdamas juos įgyvendinti pastatų interjeruose ir eksterjeruose savo kūrybinius sumanymus. Gydytojos Mičelytė ir Šveistytė buvo menininkų gerbiamos už pagalbą ir užtarimą sveikatos srityje. Aktoriaus profesija taip pat lėmė glaudžius santykius su dailininkų pasauliu – jie vieni kitus pažinojo, bičiulivosi. Taigi kolekcionavimas buvo tarsi gretutinis efektas, atsiradęs visų pirma bendraujant su pačiais dailininkais ir kilus susidomėjimui jų darbais.

Vadinamosios vidurinėsios kolekcininkų kartos santykis su daile klostėsi kiek kitokiomis aplinkybėmis, nes beveik

Jono Žiburkaus kolekcijos ekspozicijos vaizdas parodoje „Tyliosios kolekcijos. Privatūs XX a. II pusės Lietuvos ir Estijos dailės rinkiniai“ Nacionalinėje dailės galerijoje. Tomo KAPOČIAUS nuotrauka

Broniaus Gražio kolekcijos ekspozicijos vaizdas parodoje „Tyliosios kolekcijos. Privatūs XX a. II pusės Lietuvos ir Estijos dailės rinkiniai“ Nacionalinėje dailės galerijoje. Tomo KAPOČIAUS nuotrauka

visi jos atstovai pagal profesiją priklausė techninių mokslų pasauliui (išskyrus Vilniaus menininkų ratui pažįstamą estą filologą Tõnu Kõivą (1943–1989) ir jo žmoną Daliją Epštein (g.1937), kurie net nelaikė savęs kolekcininkais, buvo menininkų rato nariai). Jie pasižymėjo didesniu ambicingumu ir tikslingumu rinkdami mėgstamų autorių kūrybą. Retas kuris pasitenkindavo dailės salonų pasiūla ar kūriniais iš parodų – jie siekė pamatyti visą autoriaus kūrybos spektrą. Būdami komunikabilūs, taip pat turėdami ir finansinių galimybių, jie eidavo tiesiai į menininkų dirbtuves. Kaip ir vyresniesiems, jiems irgi buvo svarbu bendrauti, galėti apsikeist idėjomis, žavėtis bohemišku gyvenimu. Jų gretoms priskiriami prekybininkas Edmundas Armoška (g. 1945), ekonomistė Dalia Gruodienė (g. 1947), radiotechnikos inžinierius Visvaldas Neniškis (g. 1943), medicininės įrangos inžinierius Jonas Žiburkus (g. 1947), kaunietis inžinierius Antanas Kalanta (1946–2014), klaipėdietis inžinierius konstruktorius Edmundas Kolakauskas (g. 1947), prekybininkas Zigfridas Jankauskas (g. 1949), finansininkas Egidijus Jakubauskas (g. 1949), kurį laiką migravęs tarp Kauno ir Vilniaus. Be kita ko, kai kurie jų, turėdami verslumo įgūdžius ir lydimi sėkmės, paskutiniame sovietmečio dešimtmetyje į neapibrėžtą meno

rinką įvedė naują veiklos rūšį – dileriaivismą. Tai ryškiausia Neniškio atveju. Sovietmečio pabaigoje jis tapo amerikiečių kolekcininko Dodge'o prekybos agentu ir jam pardavė apie 200 meno darbų, kurie dabar priklauso Zimmerli muziejui.

Jauniausioji sovietmečio kolekcininkų karta kūrinius pradėjo rinkti XX a. devintojo dešimtmečio antroje pusėje, bręstant politinėms permainoms. Tarp jų – Vilniuje tapybos kolekciją rinkęs muzikantas, kooperatyvo steigėjas Marius Šukliauskas (g.1951), matematikas ir progresyvaus roko muzikas, šią veiklą perėmęs iš bendrapavardžio tėvo, Antanas Stancevičius (g. 1951), buvęs kunigas, eseistas, vertėjas Ričardas Jakutis (g. 1952), architektas Eugenijus Miliūnas (g. 1952), gydytojas ir oreivis Gintaras Šurkus (g. 1953), architektas Albertas Stankevičius (1957–1997) ir vertėjas Egidijus Mačiulskas (g. 1959). Kai kurių, čia išvardytų, kolekcijos išliko, tačiau nepasiekė tokių skaičių kaip vyresniųjų. Buvusio kunigo Jakučio kolekcija, jo savininką nuteisus dėl finansinių nusikaltimų, buvo areštuota ir netruko pereiti į naujų savininkų rankas.

„Tyliųjų kolekcijų“ laikas baigėsi, o galimybė jas pažinti iš pirminių šaltinių nyksta su bėgančiu laiku. Kolekcija – tai atsakomybė, garbė, bet ir našta. Ne visuomet kolekcininkų

Prano Morkaus kolekcijos ekspozicijos vaizdas parodoje „Tyliosios kolekcijos. Privatūs XX a. II pusės Lietuvos ir Estijos dailės rinkiniai“ Nacionalinėje dailės galerijoje. Tomo KAPOČIAUS nuotrauka

Marto Leppo kolekcijos ekspozicijos vaizdas parodoje „Tyliosios kolekcijos. Privatūs XX a. II pusės Lietuvos ir Estijos dailės rinkiniai“ Nacionalinėje dailės galerijoje. Tomo KAPOČIAUS nuotrauka

palikuonims ar patikėtiniams lengva susidoroti su šeimininko paliktu paveldu, todėl dažnai kūriniai išsisklaido pas naujus savininkus. Tai matyti galime dabartiniuose, prieš dešimpenkiolika metų pradėtuose rinkti dailės rinkiniuose (Rolando Valiūno, Viktoro ir Danguolės Butkų, Viliaus Kavaliausko bei kt.).

Šiandien stebina tokie pasakojimai kaip kolekcininko, architekto Zigmanto Liandzbergio sūnaus Lino Liandzbergio, prisimenančio, kad sovietmečiu jų butas buvo tris kartus apipilėtas, tačiau nuo sienų nedingo nė vienas paveikslas. Neatrodė, jog tai kada nors galėtų tapti investicija. Ieškant bendrų dėsningumų privačiose XX a. septintojo–devintojo dešimtmečių kolekcijose, akivaizdu, kad patys kolekcininkai vadovavosi tam tikrais orientyrais. Dauguma vyresniosios kartos atstovų laikė būtinybe įsigyti ikikarinio laikotarpio darbų (Antano Samuolio, Antano Gudaičio, Adomo Galdiko, Kazio Šimonio). Su tokiu pagrindu jau drąsiau pirkti modernios raiškos šiuolaikinę dailę – pokarinio modernizmo pradininkų Augustino Savicko, Jono Švažo, Leopoldo Surgailio, Vinco Kisarausko, Valentino Antanavičiaus, Kazės Zimblytės, vidurinėsios kartos dailės raiškos ribas plėtusių Algimanto Kuro, Ričardo Povilo Vaitiekūno, Lino Leono Katino ir

paskutinės sovietmečio kartos neoekspresionistų Algio Skačkausko, Audronės Petrašiūnaitės, Vyganto Paukštės, Henriko Čerapo, Arūno Vaitkūno, Rimvido Jankausko-Kampo ir kt. kūrinius. Kolekcijos autorių ribos priklausė nuo kolekcininko tipo, intensyviausio darbų įsigijimo laikotarpio, amžiaus, pažįstamų rato, kolegų patarimų, noro konkuruoti, naujų meninių idėjų pagavumo, finansinių galimybių. Įsigydami kūrinius kolekcininkai vadovavosi savo skoniu, sėkme, azartu, tačiau taip pat – ir kitų kolekcininkų steigiamu kanonu, savo sprendimu pirkti vieno ar kito naujo autoriaus darbą, irgi prisidėdami prie to kanono formavimo.

Ir vis dėlto žvelgiant į tai, kas svarbu kiekvienam kolekcininkui, bandant suprasti, kas yra tos meilės dailei gyvybės šaltinis, neišvengiamai tenka sugrįžti prie asmeniškumo kategorijos. Sigmundas Freudas, kuris pats turėjo didžiulę antikvarinių vertybių kolekciją, kolekcionavimo potraukį kildino iš Edipo komplekso. Anot jo, kolekcininkas susikuria savo pasaulio versiją – modelį, kuriame kiekvienas eksponatas yra lyg nedidelė jo paties dalelytė. Kolekcija – tarsi kolekcininko „aš“ tęsinys, o „aš“ negalėtų egzistuoti be „mano“. Potraukis rinkti kūrinius, susijusius su laikais, vietomis, žmonėmis, išreiškia individualistinį troškimą prisitęsti savąjį „aš“. Kolekcionuoti – tai medituoti istoriją ir save istorijoje, o ši veikla turi magišką šalutinį efektą – suteikia galimybę tą patį pajauti ir kitiems. Parodoje „Tyliosios kolekcijos“ pristatomi tik keli, bet saviti šio reiškinio atvejai. Viliamės, kad paroda pakurstys visuomenės smalsumą ir paskatins giliau pažinti kolekcionavimo procesus. Kol Minervos pelėda dar neišskrido.

**Jolanta MARCIŠAUSKYTĖ-JURAŠIENĖ,
Eglė JUOCEVIČIŪTĖ**

Marto Eriko kolekcijos ekspozicijos vaizdas parodoje „Tyliosios kolekcijos. Privatūs XX a. II pusės Lietuvos ir Estijos dailės rinkiniai“ Nacionalinėje dailės galerijoje. Tomo KAPOČIAUS nuotrauka

